

Hutbeyi Kılıçla Okumak

Reading the Khutbah with Sword

İ. Hakkı AKSOYAK*

*Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

e-mail*: ismail.aksoyak@hbv.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4834-5254>

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://doi.org/10.34083/akaded.650086>

Sorumlu Yazar/Corresponding Author
İ. Hakkı Aksoyak, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara/Türkiye

Geliş Tarihi/Received : 22.11.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 16.12.2019

Atıf/Citation

AKSOYAK, İ. Hakkı (2019). Hutbeyi Kılıçla Okumak. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3 (4), 74-83.
DOI: 10.34083/akaded.650086

Öz

Hutbe, en temel manada, bir topluluğa hitaben nasihat amaçlı söylenen sözler anlamına gelmektedir. Hutbenin tarihsel kökenleri Cahiliye dönemine kadar uzanmaktadır. İslâmiyet'le birlikte cuma ve bayram namazlarının bir parçası/bölümü olarak dinî bir hüviyet kazanmıştır. Günümüzde daha çok bu anlamıyla bir ibadet terimi olarak kullanılmaktadır. Uygulandığı toplumların gündelik yaşantısında önemli bir yere sahip olan hutbe, başlangıcından itibaren bir takım temel kurallara bağlıdır. Müslüman toplumdaki hutbe iradının kuralları Hz. Peygamber'in uygulamaları çerçevesinde gelişmiştir. Hz. Peygamber'in ağaç gibi yüksek bir yere çıkararak hutbe vermesi, İslam mimarisi içerisinde camilerde/mescitlerde bu amaca yönelik minberlerin tasarlanmasının önünü açmıştır. Yine Hz. Peygamber'in hutbe okurken elinde asa ve yay gibi bir nesne bulundurduğu rivayeti, Müslüman toplumlarında -özellikle fethedilen yerlerde güç göstergesi olarak- hatiplerin hutbeyi kılıç ile okuması geleneğinin oluşmasına neden olmuştur.

Hatibin yüksek bir yere çıkararak, herhangi bir nesneye yaslanarak hutbe vermesi ve özellikle de hatibin kılıç ile minbere çıktığı manzara klasik Türk şiirinde de kendisine yer bulmuştur. Bu çalışmada kılıç ile minbere çıkan hatip hayalinin yansıdığı beyitlere bakmak esas amaç olmakla birlikte hatibin ağaç gibi yüksek bir yere çıkması, bir binek hayvanı üzerine çıkması veya bir nesneye dayanması gibi benzetme dünyası içinde çeşitli beyitlere konu olmuş ilginç örneklere de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hutbe, kılıç, minber, klasik Türk edebiyatı.

Reading the Khutbah with Sword

Abstract

The Khutbah, in the most basic sense, refers to the words spoken to a community for advice. The historical origins of the sermon date back to the period of Jahiliyya. With Islam, it has gained a religious identity as part of Friday and Eid prayer. Today, it is mostly used as a worship term in this sense. The sermon, which has an important place in the daily life of the societies in which it is applied, is subject to some basic rules from the beginning. In order for the sermon to be effective, attention was paid to issues such as the attire of the orator's attire, his expressions being smooth and comprehensible, and talking about a subject appropriate to the audience he addressed. The fact that the Prophet was given a sermon by climbing to a high place like a tree paved the way for the design of minbars for this purpose in mosques / masjids within Islamic architecture. Again, the rumor that the Prophet holds an object such as a scepter and a bow while reading sermons has led to the formation of the tradition of the orator to read the sermon with swords in Muslim societies, especially as an indicator of power in conquered places.

The fact that the orator went to a high place, leaning on any object and giving the sermon, and especially the landscape where the orator went to the pulpit with a sword, found its place in classical Turkish poetry. In this study, although the main aim is to look at the couplets that reflect the dream of the orator with the sword, the interesting examples that have been the subject of various couplets in the world of analogy such as the orator climbing to a high place like a tree, climbing on a riding animal or resting on an object are also included.

Key Words: *Khutbah, sword, minbar, classical Turkish literature*

Giriş

Bir topluluğa hitaben yapılan etkileyici konuşma, nasihat amaçlı söylenen sözler anlamına gelen hutbenin tarihsel kökenleri Cahiliye dönemine kadar gitmektedir. Arap toplumunda Cahiliye döneminde yaygın olan bu uygulama, İslamî dönemde de cuma ve bayram namazları başta olmak üzere çeşitli ibadetlerin tamamlayıcısı olması hasebiyle sosyal hayatın bir parçası olmuştur. Ayrıca edebî sanatların bir türü olarak da devam etmiştir (Baktır 1998: 425).

İslamiyet'ten önceki Türklerin de günlük yaşamlarında -evlenme, ad koyma, and içme gibi- önemli gördükleri olaylar esnasında -bu kapsamda değerlendirilebilecek- çeşitli konuşmalar yaptıkları bilinmektedir. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde bu çerçevede değerlendirilebilecek örnekler bulunmaktadır (Uzun 2019: 160-161). Türkler İslamiyet'i kabul edince bütün yaşamlarını bu dinin öğretilerine göre yeniden şekillendirmişlerdir. Bu bağlamda başka hususlarla birlikte hitabetin de amaçları, içeriği ve yöntemleri İslamî geleneğe göre yeniden belirlenmiştir. Zira toplumu eğitme, kitleleri yönlendirme gücü dolayısıyla önemsenen hutbe, başlangıcından itibaren bir takım temel kurallara bağlıdır. Bunlar temel olarak hutbenin topluluk karşısında, yüksek bir yerde ve irticalen irat edilmesi, nasihat amaçlı söylemlerden oluşması, kısa ve öz olması gibi amaç ve yöneme ilişkin kurallardır. Hutbenin tesirli olması için hatibin kıyafetinin özenli, ifadelerinin düzgün ve anlaşılır olması, hitap ettiği kitleye uygun bir konu hakkında konuşması gibi hususlara da dikkat edilmiştir. "Nikâh ve barış konuşmaları dışında genellikle kısa olan Câhiliye hitâbelerinin en belirgin özellikleri mukaddime ve hâtimelerinin bulunmaması, bol secili ve kısa cümleli olmaları, irticâlen söylenmeleridir. Câhiliye hatipleri, nikâh hitabeleri dışındaki konuşmalarını ayakta yüksek bir yerde veya binek sırtında yaparlardı." (Kaya 1998: 18). Zamanla bu kurallar gelişmiş ve toplumlara göre değişiklik göstermiştir.

Uygulandığı toplumların gündelik yaşantısında önemli bir yere sahip olan hutbe, İslam inancı içerisinde de dinî öğretinin geniş halk kitlelerine yayılması görevini üstlenmiştir. Böyle önemli bir görevi üstlenmiş olması ve toplu hâlde kılınması zorunlu olan cuma ve bayram namazlarıyla özdeşleşerek adeta dinî bir hüviyet kazanması hutbeyi Müslüman toplumlarda da önemli bir konuma yükseltmiştir. Bu süreçte en başından beri sahip olduğu -yukarıda bahsedilen- kuralları İslamî gelenek çerçevesinde şekillendirmiştir. Müslüman toplumlarda ibadetin bir bölümü

olarak gelişen hutbelerin içeriği dinî bir hüviyet kazanmış, ibadethanelerde verilen bu hutbeler, dinî hüviyeti olan kişiler arasında seçilmiş hatipler tarafından dinî kıyafetler içerisinde irat edilir olmuştur. Müslüman toplumlardaki hutbe iradının kuralları Hz. Peygamber'in uygulamaları çerçevesinde gelişmiştir.

İslamî gelenek içerisinde kendi metodolojisini, terminolojisini/dilini üretmiş, İslam mimarisinde, kültüründe kendine yer bulmuş olan hutbe, edebî metinlere de konu olmuştur. Bu çerçevede hutbe ile ilgili çeşitli hususların şiirin mecazlar dünyası içerisinde işlendiği görülmektedir. Aşağıda tespit ettiğimiz örnekler üzerinden bu tür kullanımlar değerlendirilecektir.

Hutbenin Yüksek Bir Yere, Nesneye Çıkılarak veya Binek Üzerinde Okunması

Edebî metinlerde hutbe ile ilgili kullanımların başında, hatibin yüksek bir yere çıkarak dinleyicilere oradan hitap etmesi gelmektedir. Hutbe sırasında hatibin bu şekilde topluluktan yüksekte bulunması, konuşmacı ile dinleyici arasında işitsel iletişimin yanında görsel iletişim imkânı da sağladığı ve böylece hitabetin gücünü arttırdığı için tercih edilen bir uygulama olmuştur. Esasen, yukarıda da belirtildiği üzere, Müslüman toplumlardaki hutbe iradının kuralları Hz. Peygamber'in uygulamaları çerçevesinde gelişmiştir. Hz. Peygamber'in ağaç gibi yüksek bir yere çıkarak hutbe vermesi, İslam mimarisi içerisinde camilerde/mescitlerde bu amaca yönelik minberlerin tasarlanmasının önünü açmıştır. Sonraki dönemlerde de Hz. Peygamber'in bu uygulaması camilerdeki minberlerde icra edilir olmuştur.

Aşağıdaki beyitte minber yapılmadan önce Hz. Peygamber'in bir ağaç üzerinde hutbe okuduğu belirtilmiştir:

*Dahı minber urulmadın burâzer
Bir ağaç üzre okurdu hutbe server*

(Büyükakkaş 2016: 66)

[Birader! Hz. Muhammed, daha minber kurulmadan ağacın üzerinde hutbe okurdu.]

Ağaca çıkarak hutbe okumanın bir başka örneği de *Karamanlı Aynî Divanı*'nda yer almaktadır. Beyitte hatibe benzetilen bülbülün minbere teşbih edilen servi dalının üzerinde gül şahı için hutbe okuması şeklinde bir hayal kurgulanmıştır. Bu söylemde hutbenin kazanmış olduğu başka bir

anlama daha gönderme yapılmıştır. Hutbe, İslam devletlerinde siyasi düzlemde bir hükümlerlik alameti olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede hutbe sırasında ülkenin hükümdarın adının anılması gelenek hâline gelmiştir. Ayrıca tahta çıkan hükümdarın egemenliğini duyurmak üzere hâkimiyeti altındaki topraklarda hükümdar adına hutbe okutulması, para bastırılması da söz konusudur:

*Hutbe-hân olmaga şâh-ı gül adına çün hatib
İde gusn-ı serv üzre bülbüle minber cihân*

(Mermer 1997: 129)

[Bütün âlem, bülbülün hatip olup gül şahı adına hutbe okuması için servi ağacının dalının üstüne minber yapsın.]

Aşkî'ye ait aşağıdaki beyitte de yine hükümdar adına hutbe okunması söz konusu edilmiştir. Reyhan çiçeğinin budağının minbere teşbih edildiği beyitte gül bahçesinin, gül şahı adına hutbe okuduğu tahayyül edilmiştir:

*Şeh-i gül adına okur hutbe gülşen
Olaldan menberi reyhân budağı*

(Canpolat 1987: 121)

[Gülşen, minberi reyhan budağı olduğundan beri gül şahı adına hutbe okur.]

Nâfiz'e ait olan bu beyitte de -yukarıdakilerden farklı olarak- hatibin deve üzerinde hutbe verdiği belirtilmiştir. Bu bilgiden hareketle yolculuk, savaş vb. sebeplerle açık alanda kılınan namazlarda hutbenin binek hayvanların üzerinde verildiği anlaşılmaktadır:

*Eyler veliyy-i nimete ihlâs ile duâ
Kâzî o hutbeyi cemal üzre tamâm eder*

(Demir 2017: 73)

[O kadı, nimetlerin sahibine ihlas ile dua eder ve deve üzerinde verdiği hutbesini tamamlar.]

Bir Nesneye Dayanılarak veya Kılıca Dayanarak Hutbe Okunması

Şiirlerde konuyla ilgili olarak hatibin hutbe sırasında asa, kılıç, yay gibi bir nesneye yaslanmasına da değinilmiştir. Kimi İslam âlimleri, Hz. Muhammed'in hutbe esnasında asa veya yay gibi bir nesneye dayandığı

rivayetinden hareketle, hutbenin bir nesneye dayanılarak okunmasının sünnet olduğunu belirtmişlerdir. Hanefi âlimler de savaş yoluyla fethedilen ülkelerde bu uygulamaya yer verilmesini uygun görmüşlerdir (Baktır 1998: 425). Bu geleneğin izlerine günümüzde de dünyadaki bazı camilerde rastlamak mümkündür. Bu gelenek, sadece Suudi Arabistan’da değil, Edirne’deki Eski (Ulu) Camii’nde 600 yıldır, Bandırma Edincik’teki Emir Sultan Camii’nde 612 yıldır, Kastamonu’daki Atabeygazi Camii’nde 737 yıldır, Çanakkale’nin Gelibolu ilçesindeki Gazi Süleyman Paşa Camii’nde ise 700 yıldır devam etmektedir. İstanbul’da Beyazıt Camii’nde de hatiplerin kılıçla çıktığı bilinmektedir.

Bu konudaki ilk örneklerden biri sayılabilecek olan bir beyte Veled Çelebi tarafından yayımlanan *Atalar Sözü* adlı eserde rastlanmak mümkündür. Eserin 13. yüzyılda yazılmış olması ve “Hatip kılıcı gibi bir kez lazım olur.” ifadesinin bir atasözü olarak bu esere girmiş olması bu geleneğin şiire girecek kadar güçlü olduğunun işaretidir. Söz konusu atasözünden hatibin hutbeye çıkarken elinde bulundurduğu kılıcın sadece bu iş için kullanılan törensel bir kılıç olduğu anlaşılmaktadır.

*Hatîb kılıcı gibi bir kez gerek olur
Gelini ata bindür güyeği yolu kancarı dir*

(İzbudak 1936: 42)

[Hatip kılıcı gibi bir kez gerek olur. Gelini ata bindirsen güveyi yolu nerede der.]

Bu konudaki bir başka beyit de 15. yüzyıl şairi Hamdullah Hamdî’ye aittir. Hamdî’nin beytinde bülbül, hatibe; bülbülün ötüşü de hutbeye teşbih edilmiştir. Bu hayalde hatibin kılıcını koltuğuna aldığı belirtilmiştir. Buradan hareketle hutbe sırasında kılıca dayanılması, kılıcın elde tutulması gibi uygulamaların yanında kılıcın koltuk altına alınmasının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır:

*Bülbülü gördüm katında süsenün elhân ider
Sanasın kim tığını koltuğuna almış hatîb*

(Özyıldırım 1999: 10)

[Bülbülün sanki hatipmiş gibi kılıcını koltuğuna alıp zambağın huzurunda nağme söylediğini gördüm.]

İvaz Paşazade Atâyî’ye ait olan aşağıdaki beyitte de güneş, hatibe; gökyüzü, minbere; ay da kılıca benzetilmiştir. Güneş, övgü dolu hutbesini okumak

için gümüş renkli ayı, “hutbe kılıcı” olarak yanına almış ve gökyüzü minberine çıkmıştır. Beyitteki hayalde güneşin seher vaktinde gökyüzünde yükselip doğması, hatibin hükümdarın adını anıp onu övmek için hutbe vermek üzere minbere çıkması olarak tasavvur edilmiştir. Hayalde güneşin yükselmesi söz konusu olduğundan hutbenin zamanlama itibarıyla bir bayram hutbesi olduğu anlaşılmaktadır:

*Hutbe-i medh okumak diler yüce aduna kim
Mâhî sîmîn-seyf edüp çarhı kılur minber güneş*
(Ergun 1945: 555)

[Güneş, senin kutlu adına övgü hutbesi okumak istediğinden ayı gümüş kılıç edinip gökyüzünü minber kılar.]

Zâtî'nin aşağıdaki beytinde de yine bir bayram hutbesi söz konusu edilmiştir. Beyitteki hayalde yine hatip olarak tasavvur edilen güneş, sabah vakti elinde kılıç ve boynunda şal olduğu hâlde gökyüzü minberi üzerinde hutbe okumaktadır. Şafak vaktinin kızılığı, hatibin boynuna saldığı şal olarak tasavvur edilmiştir. Şairin hayalindeki şaldan kasıt, imamın tülbentten yapılan ve katlanıp şerit şekline getirilerek başa sarılan sarığın omza sarkan kısmı olmalıdır. Burada söylenmemekle birlikte -önceki beyitteki hayalin delaletiyle- hatibin elindeki kılıç da şekli ve rengi dolayısıyla yine hilal formundaki ay olmalıdır:

*Minber-i çerh üzre okur hutbe-i îdi güneş
Tîg elinde boynuna salmış ridâyı subh-dem*
(Kurtoğlu 2017:114)

[Güneş, gökyüzünün minberinde bayram hutbesini okur, boynuna sabah vaktinin şalını sarmış, eline kılıcını almıştır.]

Zâtî, aşağıdaki beytinde de aynı benzetmeler üzerinden yine aynı hayali dile getirmiştir:

*Hutbe okur minber-i çerh üzre nâm-ı râyüne
Tîg elinde boynuna salmış ridâyı aftâb*
(Kurtoğlu 2017:124)

[Güneş, şalını boynuna sarmış, kılıcını eline almış gökyüzünün minberi üzerinde hutbe okur.]

Zâtî, aşağıdaki bentte ise -yukarıdakilerden farklı bir şekilde- gülü hatibe, bulutu minbere, şimşegi de kılıca benzetmiştir. Şair, bahar mevsiminin gelişini tasvir ettiği beyitte taze gülün şaha dua etme düşüncesiyle şimşek kılıcıyla bulut minberine çıktığını hayal etmiştir. Gülün gerçekliği göz önünde bulundurulduğunda gül ağacındaki dikenlerin şimşek kılıcı, yapraklarında bulut olarak düşünüldüğü söylenebilir:

*Minber-i ebr üzre çıkdı ra'd-ı tîg-ı berk ile
Fikri budur kim du'â-yı şâh verd-i ter kıla
Ârif oldur kim bu demlerden safâyı cer kıla
Reşk-i gülzâr-ı cinân oldı diyâr-ı Edrine*

(Kurtoglu 2017:283)

Bosnalı Sâbit'in aşağıdaki beyti, yukarıdan beri bahsettiğimiz "hutbeye kılıçla çıkma" geleneğine değinmekle birlikte meselenin başka bir boyutuna daha gönderme yapmaktadır. Sâbit fahriye içerikli bu beyitte kendisini hatibe, şiir sanatını minbere, kalemini hutbe kılıcına teşbih etmiştir. Dolaylı olarak da şiirlerini hutbeye ve okurları -ve diğer şairleri- dinleyicilere benzetmiştir. Sâbit, şiir minberine çıkmış ve temiz edalı kalemine dayanarak hutbe vermektedir. Bu hayalde şairin, kılıç ve kalem bir arada kullanarak şairlik gücünü vurgulamak için bunlar arasındaki ezeli rekabetten yararlanmak istediği anlaşılmaktadır. Sâbit, klasik edebiyat geleneğimiz içerisinde münazaralara konu olmuş olan "kılıç ve kalem (seyf ü kalem)" arasındaki "kalem mi yoksa kılıcın mı daha keskin (yani etkili)" olduğu yolundaki tartışmada şair olması hasebiyle kalemin tarafını tutarak savaş karşısında bilimin üstün olduğunu kabul etmiştir:

*Hutebâ gibi çıkup minber-i nazma Sâbit
Tîgâsâ kalem-i pâk-edâya tayanur*

(Karacan 1991: 388)

[Sabit, hatipler gibi şiir minberine çıkıp kılıç gibi olan halis üsluba dayanır.]

Sonuç

Sonuç olarak kılıca veya asaya dayanarak hutbeyi okumak kaynağı Hz. Peygambere dayanan bir gelenektir. Bununla hutbede telkin edilen düşüncelerin etkisini artırmak amaçlanmıştır. Siyasî ve sosyal her türlü güce sahip olunduğunu gösteren bu davranış, hutbede de istenilenin rahatça söylenebileceği anlamında gelmektedir. Kılıç bu anlamda hürriyet, istiklal ve güç sahibi olmanın sembolüdür.

Klasik Türk edebiyatı Şairleri az da olsa bu geleneğin örneklerini Őiirlerine yansıtılmışlardır. Elinde kılıç ile hutbe okumak ve hutbe okumak için yüksek biri yere çıkmak geleneği beyitlerde çeşitli hayallerle yer almıştır. Minber zerine kurulan hayaller bülbülün servi ağacının dalını minber edinmesi, güneşin gökyüzünü minber edinmesi, hatibin deve üzerini minber edinip hutbe okuması, bulutun minbere benzetilmesi, Şiirin bir minbere benzetilmesi Őeklindedir. Kılıçla hutbe okuma geleneği ise beyitlerde Őairlerin elindeki kalemin, hilal Şekli ile ayın, Şimşek ve ssen çiçeğinin hatiplerin elindeki kılıca benzetilmesi ile yer almıştır.

Kaynakça

- Baktır, Mustafa (1998). “Hutbe” . *İslâm Ansiklopesi* C. 18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 425-428.
- Büyükakkaş, Ahmet (2016). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bir Mevlit Metni*. Konya: Kömen Yayınları.
- Canpolat, Mustafa (1995). *Mecmûatü'n-Nezâir, Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yay.
- Demir, Hiclal (2017). *Lâzîkizâde Feyzullah Nâfiz ve Dîvânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı E-Kitap.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54126,53959lazikizade-feyzullah-nafizdivanpdfpdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 22.11.2019]
- Ergun, S. Nüzhet (1945). *Türk Şairleri*. C. II. 554-555. İstanbul: Bozkurt Matbaası.
- İzbudak, Veled Çelebi (1936). *Atalar Sözü*, Ankara: TDK Yay.
- Karacan, Turgut (1991). *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- Kaya, Mahmut (1998). “Hitabet”. *İslâm Ansiklopesi* C. 18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s.158.
- Kurtoğlu, Orhan (2017). *Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)*. Ankara: Kültür Bakanlığı E-Kitap.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0> [Erişim Tarihi: 22.11.2019]
- Mermer, Ahmet (1997). *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*. İstanbul: Akçağ Yay.
- Özyıldırım, Ali Emre(2007). *Hamdullah Hamdi Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı E-Kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78375/hamdullah-hamdi-divani.html> [Erişim Tarihi: 22.11.2019]
- Uzun, Mustafa (2019). “Hitâbet”. *İslâm Ansiklopesi* C. 18. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.